

КРАХ ГЕРМАНСКАГА ПЛАНА “МАЛАНКАВАЙ ВАЙНЫ” НА ГОМЕЛЬШЧЫНЕ ЛЕТАМ 1941 ГОДА

У артыкуле разглядаюцца гістарычныя падзеі на савецка-германскім фронце на тэрыторыі Беларусі летам 1941 г. На падставе новых дакументальных крыніц нямецкага паходжання аўтар пераасэнсоўвае традыцыйную ацэнку ў дачыненні да краху германскага плана “бліцкрыга” і прапануе абгрунтаваную канцэпцыю па ацэнцы стратэгічнага значэння абаронча-наступальных баёў Чырвонай арміі на Гомельшчыне сіламі 21-й арміі Цэнтральнага фронту. У выніку праведзенага даследавання зроблена выснова аб пачатку зрыву германскай аперацыі пад кодавай назвай “Барбароса” на тэрыторыі Беларусі ў ліпені – жніўні 1941 г.

Крыху больш за 80 гадоў мінула з таго гістарычнага лета, калі адбылася адна з важнейшых стратэгічных падзей на савецка-германскім фронце, якая па цяперашні час не знайшла свайго належнага месца ў айчынай і замежнай гістарыяграфіі, не захоўваецца ў гістарычнай памяці беларускага народа як ключавы факт ваеннай гісторыі Беларусі. Таму ў Год гістарычнай памяці нам неабходна аднавіць яе значэнне, паказаць сапраўдную ролю падзеі, якая прынцыпова змяніла ход германскага плана –маланкавай вайны. Нагадаю чытачу, што ў калектыўнай памяці савецкага чытача, якая ў значнай ступені захавалася ў постсавецкі перыяд, галоўнай гістарычнай падзеяй 1941 года традыцыйна лічыўся крах захопніцкіх планаў нацысцкай Германіі ў ходзе бітвы за Маскву. Да гэтага перыяду Вялікай Айчынай вайны інтарэс выкліканы на цяперашні час не толькі сталым значэннем першага буйнога разгрому германскіх войск перад сталіцай СССР, а і знаходжаннем гэтай тэмы ў полі вострых дыскусій дзякуючы адкрытай інфармацыйнай прасторы, дзе пачатковаму перыяду адводзіцца адно з цэнтральных месцаў.

У айчынай гістарыяграфіі гістарычны крах –бліцкрыга на савецка-германскім фронце традыцыйна звязваюць з крушэннем захопніцкага плана –Барбароса ў ходзе контрнаступлення Чырвонай арміі зімой 1941/42 года. Але больш скрупулёзны аналіз дакументаў нямецкага паходжання дазваляе ўнесці пэўную карэкціроўку ў ацэнку падзей, якія сталі *фактычнай* прычынай краху плана –маланкавай вайны. Падкрэслім спецыяльна, што менавіта гэты імператарскі выцякаў з дырэктывы № 21 для вярхоўнага камандавання вермахта, зацверджанай Гітлерам пад кодавай назвай план –Барбароса 18 снежня 1940 г. [1, с. 244–246]. Як вядома, у адпаведнасці з гэтым планам прадугледжвалася ў тым ліку раптоўнае нанясенне магутных удараў на цэнтральным напрамку на поўнач ад ракі Прыпяць і Прыпяцкіх балот, аб чым яшчэ ў перадваенным 1937 г. указаў у сваім –Плане паражэння асуджаны да расстрэлу Маршал Савецкага Саюза М. М. Тухачэўскі, звяртаючы асаблівую ўвагу на магчымую перспектыву імклівага разгортвання войск і нанясення галоўнага ўдару германскім вермахтам якраз на маскоўскім напрамку [2, с. 547].

Разгляд пастаўленай праблемы пачнём са звароту да навейшых прац расійскіх ваенных гісторыкаў, у прыватнасці да вынікаў даследавання загадчыка Цэнтра гісторыі войнаў і геапалітыкі Інстытута ўсеагульнай гісторыі РАН М. Ю. Мягкова па гісторыі баявых дзеянняў Чырвонай арміі на маскоўскім напрамку ў 1941 г. Кажучы пра сітуацыю на савецка-германскім фронце летам і ў пачатку восені, вядомы расійскі вучоны, спецыяліст па гісторыі абароны Масквы ў пачатковы перыяд вайны, дакументальна даказвае, што Чырвонай армія знаходзілася ў той час на –грані катастрофы. Даследчык адзначае, менавіта на пачатковым этапе арганізацыі абароны савецкай сталіцы –расчеты противника на безостановочное продвижение к Москве были сорваны. Самая сильная группировка немецких войск – группа армий –Центр – вынуждена была перейти к обороне и отложить на два месяца наступление на московском направлении [3, с. 114].

Заўважым пры гэтым, што адказу на пытанне пра тое, што ж паслужыла фактычнай прычынай такіх стратэгічна важных зменаў на савецка-германскім фронце, мы не знаходзім ні ў М. Ю. Мягкова, ні ў навейшых расійскіх [4; 5; 6], ні ў спецыяльных беларускіх даследаваннях [7; 8; 9]. Таму звернемся да вядомых на цяперашні час дакументаў, перш за ўсё нямецкага паходжання [10; 11; 12; 13] і паспрабуем не толькі адказаць на пастаўленае пытанне, але і ўнесці важныя ўдакладненні ў агульную ацэнку тых гістарычных падзей. Зварот да дакументаў праціўніка на бягучы час з'яўляецца аксіёмай пры даследаванні баявых дзеянняў Чырвонай арміі і германскага вермахта на савецка-германскім фронце, як гэта вынікае, напрыклад, з найноўшых прац беларускіх і нямецкіх даследчыкаў [12; 13]. Мы цалкам падзяляем думку М. Ю. Мягкова ў тым, што крытычнае асэнсаванне любых баявых дзеянняў магчыма толькі на двухбаковай аснове, абавязкова выкарыстоўваючы для паглыблення ведаў аб вайне дакументальную базу двух бакоў увогуле, у тым ліку аб малавядомых падзеях з гісторыі абарончых баёў у 1941 г. у прыватнасці.

На наш погляд, да ліку не поўнаасцю даследаваных старонак Вялікай Айчыннай вайны, асабліва на яе пачатковым этапе, можна аднесці баявыя дзеянні Чырвонай арміі на Гомельшчыне летам 1941 г. Падкрэслім, тыя баявыя дзеянні, якія радыкальна паўплывалі на ход аперацыі –маланкавай вайны, з якіх пачынала кавацца Вялікая Перамога ў 1945 г. Аўтар цалкам разумее, што гэтая тэма патрабуе ў далейшым свайго больш уважлівага асэнсавання з улікам навейшых дасягненняў сучаснай айчыннай і замежнай гістарыяграфіі, а таксама больш шырокага выкарыстання і крытычнага аналізу новых дакументальных крыніц. Але менавіта ўвядзенне новых дакументаў, перш за ўсё з нямецкіх архіваў, ставіць у парадак для беларускай гістарычнай навукі задачу па новым асэнсаванні гэтай маладаследаванай тэматыкі.

Пры разглядзе прынцыпова важных пытанняў аўтар зыходзіць таксама з таго, што наша даследаванне прысвечанае як быццам адной з самых вядомых старонак пачатковага перыяду вайны – гісторыі баявых дзеянняў Чырвонай арміі, якія мелі месца на беларускай тэрыторыі, але ў поўнай меры не адлюстраваныя ў –Плане стратэгічнага разгортвання Узброеных Сіл Савецкага Саюза на выпадак вайны з Германіяй і яе саюзнікамі не раней 15 мая 1941 г.], дзе канстатавалася, што –вероятнее всего главные силы немецкой армии в составе... всего до 100 дивизий будут развернуты к югу от Дембина для нанесения удара в направлении – Ковель, Ровно, Киев [14, с. 190]. Звернем увагу чытача, што ў тым жа дакуменце згадваецца пра кароткія канцэнтрычныя ўдары часцей германскага вермахта з боку Сувалак і Брэста ў напрамку на Ваўкавыск і Баранавічы, не вылучаючы іх у якасці цэнтральных.

Наша ўвага накіравана на баявыя дзеянні, якія мелі месца на беларускай тэрыторыі ў канцы ліпеня 1941 г. у ходзе вядзення Чырвонай арміяй абарончых баёў у складзе не Заходняга, а Цэнтральнага фронту, створанага для выканання фактычна галоўнай задачы – вядзення баявых дзеянняў па абароне маскоўскага напрамку на шляху наступлення часцей вермахта ў ліпені 1941 г. Даследчая практыка паказвае, што вывучэнне такіх складаных тэм не вялося раней у сілу пэўных прычын, у тым ліку ў сувязі з устойлівым захаваннем канонаў афіцыйнай версіі падзей трагічнага лета 1941 г., якая была прынята ў савецкай гістарыяграфіі. Але з пачатку 1990-х гадоў у айчыннай гістарычнай навуцы пачаўся працэс навуковай пераацэнкі агульнапрынятых фактаў, поглядаў і ацэнак. Паступова прыходзілася прымаць думку, што чым больш у сувязі з адкрыццём архіваў і ўвядзеннем малавядомых дакументаў мы даведаемся пра падзеі тых часоў, тым больш складаным становілася захаванне ў памяці агульнапрынятых версій савецкага часу. На цяперашні час становіцца больш зразумелым, што без усебаковага аналізу ўведзеных дакументальных крыніц немагчыма вывучэнне складаных і асабліва супярэчлівых пытанняў.

Ніхто ж не аспрэчвае той факт, што 24 ліпеня 1941 г. Стаўка ВГК выдае дырэктыву аб стварэнні Цэнтральнага фронту пад камандаваннем генерал-палкоўніка Ф. І. Кузнецова (з 5 жніўня – генерал-лейтэнанта М. Р. Яфрэмава), у склад якога ўвайшлі дзве арміі левага крыла Заходняга фронту (13-я і 21-я) і высунутая з 1 жніўня з рэзерву 3-я армія. Адзначым, што на момант стварэння новага фронту сітуацыя на Заходнім фронце набывала ўсё больш пагрозлівы характар: таму закрыць сталіцу Маскву на цэнтральным напрамку наступлення

германскага вермахта павінен быў спецыяльна створаны фронт, які, як вынікае, адыграў сваю галоўную ролю на Гомельшчыне летам 1941 г.

Як вядома, у пачатку ліпеня 1941 г. баявыя дзеянні цэнтра і левага крыла Заходняга фронту размежаваліся на два самастойныя ўчасткі: першы – у раёне Смаленска і Ельні, дзе да пачатку верасня праходзіла Смаленская стратэгічнай абарончая аперацыя; другі ўчастак абароны знаходзіўся ў міжрэччы Дняпра і Бярэзіны, у раёне Гомеля, дзе 21-я армія стварыла пагрозу праваму флангу групы армій –Цэнтр, скаваўшы тут значныя сілы вермахта. Менавіта баявыя дзеянні савецкіх часцей толькі створанага Цэнтральнага фронту, у тым ліку сфарміраваных па асабістым загадзе І. В. Сталіна кавалерыйскіх дывізій для правядзення рэйдаў і дыверсій у тыле праціўніка на гомельскім і бабруйскім напрамках, сталі галоўнай пагрозай праваму крылу групы армій –Цэнтр.

А цяпер звернемся да нямецкіх дакументаў. З іх вынікае, што 25 ліпеня 1941 г. у ходзе абмеркавання гэтай сітуацыі з камандуючым групы армій –Цэнтр Ф. фон Бокам, аўтарам будучых успамінаў –Я стаяў ля сцен Масквы, начальнік штаба Вярхоўнага галоўнакамандавання ўзброеных сіл Германіі генерал-фельдмаршал В. Кейтэль паведаміў пра тое, што –фюрэр рекамендуе павярнуць значную частку сіл групы армій –Цэнтр на поўдзень дзеля таго, каб забяспечыць сябе ад гэтай групоўкі і знішчыць яе. Ідэальным рашэннем быў бы, па меркаванні фюрэра, разгром буйной варожай групоўкі ў раёнах Гомеля, Мозыра –асобнымі невялікімі пакамі [15, с. 292]. Новае дакументальнае пацверджанне згаданае выказванне знаходзіць у распараджэнні Гітлера ад 29 ліпеня 1941 г. У ім згадалася: —3 улікам развіцця абстаноўкі цягам апошніх дзён і перш за ўсё з’яўленне новых буйных групавых сіл праціўніка перад фронтам і на фланзе групы армій –Цэнтр, ..важнейшай задачай з’яўляецца ліквідацыя пагрозы на правым фланзе групы армій –Цэнтр шляхам разгрому варожай групоўкі, якая знаходзіцца ў раёне Гомеля і на поўнач. Для гэтага 2-я танкавая група, атрымаўшы неабходнае папаўненне, павінна нанесці ўдар з раёна Крычава і на ўсход у строга паўднёва-заходнім напрамку на Гомель, каб не дапусціць адыходу праціўніка на ўсход ці на поўдзень [16, с. 294].

Як выцякае з аперацыйных дакументаў начальніка штаба Вярхоўнага галоўнакамандавання ўзброеных сіл Германіі генерал-фельдмаршала Кейтэля, з другой паловы ліпеня далейшая распрацоўка аперацыі групы армій –Цэнтр залежыла ад –аперацыі ў раёне Гомеля [17, с. 286]. Аднак найбольш значныя для нас рашэнні выцякаюць з дырэктывы, зацверджанай Гітлерам 30 ліпеня 1941 г., г. зн. цераз 39 дзён пасля пачатку –маланкавай вайны супраць СССР. Менавіта гэтае пасяджэнне і яго рашэнні можна назваць гістарычнымі ў тым сэнсе, што фактычна ўпершыню з пачатку рэалізацыі аперацыі пад кодавай назвай –Барбароса ў яе былі ўнесены кардынальныя ўдакладненні, звязаныя з часовай адмовай ад выканання адной з галоўных стратэгічных задач – бесперапыннага нанясення сіламі германскага вермахта маланкавага ўдару на маскоўскім напрамку.

30 ліпеня 1941 г. на чарговым пасяджэнні ў стаўцы фюрэра з удзелам прадстаўніком вярхоўнага галоўнакамандавання ўзброенымі сіламі, вярхоўнага камандавання сухаземных сіл і штаба аперацыйнага кіраўніцтва Гітлер аддае загад, вядомы з нямецкіх дакументаў пад назвай –дырэктыва галоўнакамандуючага вермахта № 34 –Аб далейшым вядзенні вайны на ўсходзе. З яе вынікае, што развіццё падзей за апошнія дні, з’яўленне буйных сіл праціўніка перад фронтам і на флангах групы армій –Цэнтр вымусілі часова адкласці выкананне мэт і задач, пастаўленых раней у дырэктыве № 21 ад 18 снежня 1940 г. – –плане Барбароса. Таму зыходзячы з палажэння, якое склалася ў раёне Гомеля Гітлер загадаў: –Група армій –Цэнтр пераходзіць да абароны, выкарыстоўваючы найбольш зручныя для гэтага ўчасткі мясцовасці [11, с. 117].

З дзённікавых запісаў начальніка генштаба сухаземных войск генерал-палкоўніка Ф. Гальдэра вынікае, якія асабістыя матывы падштурхнулі Гітлера ці сталі вырашальнымі для прыняцця дырэктывы аб спыненні наступлення на Маскву і пераходу да абароны на галоўным напрамку ўдару з улікам таго факта, што нават прыпыненне наступлення на савецкую сталіцу пагражала для Германіі больш зацяжнай вайной, да якой яна ў той час не была падрыхтавана.

Аднак не стратэгічныя фактары баёў на савецка-германскім фронце сталі вырашальнымі пры прыняцці рашэння, а ўнутраныя матывы Гітлера псіхалагічнага кшталту. На наш погляд, гэта рашэнне было прадиктавана насуперак агульнай пазіцыі ваенных у стаўцы ўласнымі ўспамінамі фюрэра аб падзеях Першай сусветнай вайны, у якой Гітлер у званні яфрэйтара ўдзельнічаў у баявых дзеяннях на Заходнім фронце і ў якой Германія пацярпела паражэнне ў сілу гэтак званага –збядняцкага ўдару нажом у спіну. Як бачна, гэты псіхалагічны вобраз вайны захаваўся ў Гітлера і ў ходзе рэалізацыі плана –Барбаросы і адыграў фактычна ключавую ролю: калі пасля захопу Ельні да Масквы заставалася толькі крыху больш за тры сотні кіламетраў, а ў гэты час у глыбокім тыле вермахта групы армій –Цэнтр знаходзіліся сілы Чырвонай арміі, якія вялі ўпартыя баі з часцямі германскага вермахта, што падштурхнула Гітлера да параўнання сітуацыі з –ударам у спіну. На наш погляд, гэтая сітуацыя ў раёне Гомеля і прадвызначыла такія неадэкватныя на фоне прапаноў высокіх штабных ваенаначальнікаў дзеянні Гітлера ў стаўцы 30 ліпеня 1941 г. калі было прынята рашэнне аб пераходзе да абароны [18, с. 117]. Гэта азначала не толькі пачатак краху планаў –маланкавай вайны, але і пераўтварэнне прынятага рашэння ў стратэгічна важны фактар развіцця баявых падзей на савецка-германскім фронце.

Такім чынам, баявыя дзеянні Чырвонай арміі на тэрыторыі Гомельшчыны сведчаць аб пачатку краху плана –маланкавай вайны (Blitzkrieg) і яго фактычным спыненні на тэрмін у два месяцы, што істотным чынам паўплывала на працяг гэтай аперацыі ў пачатку кастрычніка 1941 г. На наш погляд, фактычнай прычынай гэтых падзей на савецка-германскім фронце з’яўляюцца баявыя дзеянні савецкіх войск 63-го армейскага корпуса на чале з генералам Л. Г. Пятроўскім, які здолеў правесці ў ліпеня 1941 г. контрнаступленне 21-й арміі на бабрыйскім напрамку, паспяхова абараняючы стратэгічна важны рубяж у раёне беларускіх гарадоў Рагачова і Жлобіна. Падзеі, якія мелі месца ў раёне Гомеля не толькі радыкальна паўплывалі на стратэгічныя планы вермахта, але і прывялі да двухмесячнага спынення наступальных баявых дзеянняў у ходзе нанясення галоўнага ўдару германскіх войск на маскоўскім напрамку. За гэты час, як адзначае М. Ю. Мягкоў, –благодаря отсрочке наступления на столицу, Советскому Союзу удалось подготовить новые резервы... Во многом благодаря этим резервам столица была спасена [2, с. 120].

Паводле новых дакументальных крыніц атрымліваецца, што лакальныя поспехі Цэнтральнага франту на Гомельшчыне сталі першымі важнымі стратэгічнымі крокамі па зрыву плана –Барбароса. Аб тым, якое значэнне мелі шматтыднёвыя абарончыя баі Чырвонай арміі на гэтым рубяжы савецка-германскага фронту, пераканаўча пісала нямецкая газета –Kölnischer Zeitung (Кельнская газета), называючы наступленне пад Рагачовам і Жлобінам з удзелам 2-й палявая арміі, павернутай назад з-пад Ельні на ліквідацыю гэтага абарончага рубяжа Чырвонай арміі, –бітвай пяхоты на ўсходзе [19, с. 3]. Менавіта гэтая бітва стала адной з вызначальных прыкмет краху германскіх планаў –бліцкрыгу на тэрыторыі Беларусі летам 1941 г.

Крыніцы і літаратура

1. Weisung Nr. 21 Fall Barbarossa von 18.12.1940 // Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion. „Unternehmen Barbarossa– 1941 / Hrsg. von Gerd Ueberschär und Wolfram Wette. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1999. – S. 244–246.
2. Тухачевский, М. Н. План поражения / М. Н. Тухачевский // Кантор Ю. З. Война и мир Михаила Тухачевского / Ю. З. Кантор. – СПб.: Нестор, 2008. – С. 538–575.
3. Мягков, М. Ю. На грани катастрофы. 22 июня – сентябрь 1941 года / М. Ю. Мягков // 1941 год: Страна в огне : в 2 кн. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2011. – Кн. 1 : Очерки. – С. 78–124.
4. Великая Отечественная война: Энциклопедия. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2010. – 672 с.
5. Великая Отечественная война 1941–1945 годов : в 12 т. – М.: Кучково поле, 2012. – Т. 2 : Происхождение и начало войны. – 1008 с.
6. Исаев, А. В. Неизвестный 1941. Остановленный блицкриг / А. В. Исаев. – М.: Яуза, Эксмо, 2010. – 480 с.

7. Беларусь у полымі 1941 года: да 80-годдзя пачатку Вялікай Айчыннай вайны : зб. навук. арт. / навук. рэд. А. М. Літвін. – Мінск: Беларуская навука, 2021. – 294 с.

8. Жданович, П. Боевые действия войск 21-й армии на территории Беларуси летом 1941 года / П. Жданович // Гістарычна-археалагічны зборнік. Вып. 24. – Мінск: Інстытут гісторыі НАН Беларусі, 2008. – С. 142–151.

9. Литвин, А. М., Воронкова, И. Ю. Битва за Беларусь летом 1941 года // 1941 год: Страна в огне : в 2 кн. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2011. – Кн. 1 : Очерки. – С. 302–402.

10. Трагедия и подвиг народа на белорусской земле (22 июня – декабрь 1941 г.) // 1941 год: Страна в огне : в 2 кн. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2011. – Кн. 2 : Документы и материалы. – С. 286–469.

11. Дакументы і матэрыялы // Новікаў, С. Я. Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў / С. Я. Новікаў. – Мінск: МДЛУ, 2014. – С. 108–272.

12. Новікаў, С. Я. Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў / С. Я. Новікаў. – Мінск: МДЛУ, 2014. – 300 с.

13. Брест. Лето 1941 г. Документы. Материалы. Фотографии / Авт.-сост. К. Ганцер (рук. группы) [и др.]. – Смоленск: Инбелкульт, 2016. – 723 с.

14. Записка наркома обороны СССР и начальника Генштаба Красной Армии Председателю СНК СССР И. В. Сталину с соображениями по плану стратегического развертывания Вооруженных Сил Советского Союза на случай войны с Германией и ее союзниками, не ранее 15 мая 1941 г. // Мировые войны XX века : в 4 кн. / отв. ред. М. Ю. Мягков. – М.: Наука, 2002. – Кн. 4 : Вторая мировая война: Документы и материалы. – С. 190–192.

15. Беседа начальник штаба верховного главнокомандования вооруженных сил с командующим группой армий «Центр» 25 июля 1941 г. // Дашичев, В. И. Стратегия Гитлера – путь к катастрофе, 1933–1945 : ист. очерки, док. и материалы / В. И. Дашичев : в 4 т. – М.: Наука, 2005. – Т. 3 : Банкротство наступательной стратегии в войне против СССР, 1941–1943. – С. 291–293.

16. Соображения и распоряжения фюрера от 28 июля 1941 г. // Дашичев, В. И. Стратегия Гитлера – путь к катастрофе, 1933–1945 : ист. очерки, док. и материалы / В. И. Дашичев : в 4 т. – М.: Наука, 2005. – Т. 3 : Банкротство наступательной стратегии в войне против СССР, 1941–1943. – С. 294–295.

17. Из военного дневника верховного главнокомандования вермахта (23 июля–20 августа 1941 года) // Дашичев, В. И. Стратегия Гитлера – путь к катастрофе, 1933–1945 : ист. очерки, док. и материалы / В. И. Дашичев : в 4 т. – М.: Наука, 2005. – Т. 3 : Банкротство наступательной стратегии в войне против СССР, 1941–1943. – С. 285–308.

18. Дырэктыва № 34 аб далейшым вядзенні вайны на ўсходзе ад 30.07.41 г. // Новікаў, С. Я. Беларусь улетку 1941 года: новыя падыходы ў даследаванні баявых дзеянняў. 2-е выданне, выпраўленае і дапоўненае / С. Я. Новікаў. – Смаленск: Універсум, 2015. – С. 117.

19. Новікаў, С. Я. Гомельская бітва 1941 года: спроба рэканструкцыі / С. Я. Новікаў // Беларускі гістарычны часопіс. – 2012. – № 8. – С. 3–14.